

ОБСЪЖДАНЕ НА ТОМ ПЪРВИ ОТ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Неотдавна в Литературния институт при Българската академия на науките се обсъди първият том от подготовената четиритомна марксистическа „История на българската литература“.¹ Обсъжданият том обхваща литературно-историческото ни развитие от възникването на старата българска литература до Паисий Хилендарски. Този научен труд е плод на системните усилия на авторски колектив в състав: Петър Динев, Емил Георгиев, Велчо Велчев, Иван Дуйчев, Боню Ст. Ангелов и Куяу Куев.

Трябва да се отбележи още в началото, че всички специалисти и целият институтски колектив посрещнаха с подкрепен интерес първия том, затова шестдневното му обсъждане се превърна в истинска творческа дискусия, посветена на характерните проблеми, свързани със специфичните особености на нашата стара литература. Състоя се сериозен разговор за облика, методологията, националната самобитност, литературно-естетическата същност, стилните особености, художествения критерий, литературните течения и школи и за всички отличителни черти на нашата древна многовековна литература и култура. Почти всички изказали се изложиха своите схващания за определени страни на тази богата българска книжнина, предявиха високи изисквания към авторския колектив и дадоха интересни препоръки, защитиха познати тези или изложиха нови оригинални хипотези. . .

Обсъждането на тома, посветен на старата българска литература, показва колко интересни проблеми на тази отдалечена от нас литература стоят все още неразрешени, неосветлени и недостатъчно разработени. Дискутирането по първия том е сериозно изпитание не само за авторите на труда,

Обсъждането на том първи, представен в две свежи — общо 669 стр. се проведе в салона на Института за литература при Българската академия на науките — бул. „Сталин“ 39. Шестте разширени заседания се състояха на 9, 13, 16, 17, 21 и 24 юни т. г. Присъствуваха много литературоведи, видни учени от сродните институти на академията и Софийския държавен университет, представители на Съюза на българските писатели и на други културни учреждения в столицата.

В разискванията взеха участие другарите Пантелей Зарев, Цветан Тодоров, акад. Иван Снегаров, Кръстьо Генов, Донка Петканова, Цветан Минков, Георги Димов, Александър Милев, Иван Богданов, Вера Мавродинова, Васил Колесник, Боню Ст. Ангелов, Стоян Каролов, Стойко Божинов, Куяу Куев, Георги Цанев, Велчо Велчев, Емил Георгиев и Петър Динев. Заключително слово произнесе директорът на института Георги Цанев.

но и за всички специалисти, както и за целия научен колектив на Литературния институт. Критичните бележки на участниците в обсъждането и сериозното отношение на авторите към тях са твърде показателни за творческото въгълбаване в специфичната проблематика на древната ни литература. Обсъждането свидетелствува и за порасналата творческа изискателност както на авторите, така и на участниците в дискусията.

Начинът, по който са разработени някои от проблемите в първия том, а така и повдигнатите въпроси, по които оживено се разисква, свидетелствува за незагаснали интерес у българските литературоведи към това драгоценно наше литературно наследство, незаслужено подценявано в миналото, пък и сега от някои, както и за усилията да се погледне на това наследство от различни страни, да се осветли то цялостно и всеотранно. Този интерес безспорно е положително и радостно явление.

Обсъждането бе открито от директора на института Георги Цанев с кратко въстъпително слово, в което той изтъкна ръководните принципи, върху които ще бъде изградена четиритомната литературна история, нейния характер, структура, обем и т. н. Макар да има научно-изследователски характер, подготовената история ще бъде научно-популярна, което означава, че няма да се отрупва излизно с прекалено голям научен и критически апарат, който обикновено съпътства едно подобно академично издание. Изследванията, изтъкна Цанев, до които са се домогнали отделните автори, ще бъдат дадени в общ вид, затова тук няма да има място за дълги спорове с противоречиви тези. „Ние ще спорим само с едно винаги — подчерта Цанев, — с реакционните възгледи“, с неправилните методологически гледища. Многообразният книжовен материал, осветлен от позициите на марксистическата методология, трябва да бъде даден така, че да се получи пълна картина на духовния живот в онази отдалечена епоха. В историята ще има обзорни глави за отделните периоди и подпериоди и монографични изследвания за по-изтъкнатите старобългарски писатели.

Значението на народното творчество — подчерта Цанев — ще бъде изтъквано в тясна връзка с развитието на художествената литература. За него няма да има от-

делни глави, а по-късно то ще бъде разгледано в специален том.

Цанев изтъква необходимостта от литературоведческо разглеждане на старата литература, за да могат да се преодолеят социологизмът, историцизмът и филологизмът: „Ние днес ще се помъчим на старата наша литература да гледаме като на сбор от литературни елементи, ще търсим яркото литературно явление, онези съществени черти, които съзряват и впоследствие създават художествената литература. Безспорно, литературно-историческото развитие, целият литературен процес ще се проследява в органическа връзка с обществените борби, с живота, мечтите и идеалите на народа“.

След предварителните бележки на председателстващия обсъждането, думата бе дадена на Петър Динев — отговорник по написването на първия том. Динев осведоми присъстващите за дългата подготвителна работа и за трудностите, които авторският колектив и редакторите са срещнали. Според Динев, ако предварително бяха направени тезиси, те безспорно биха способствували да се отстранят навреме редицата повторения, големите различия в становищата и допуснатите несъобразности в композиционната постройка на труда, несъразмерностите на очерците и други технически недоглеждания и неточности. Той припомни, че един от най-важните въпроси, по които съществуват твърде големи различия в авторския колектив, е въпросът за произхода на азбуката. „Смятам — заключи Динев, — че трябва да се изслушат другарите на това общо обсъждане и тогава редакцията ще трябва да вземе становище, защото трудът трябва да излезе с единни становища, които да отговарят на съвременното равнище на нашата наука за старата българска литература.“

Започнаха разискванията.

Първ се изказа Пантелей Зарев в. Той счита, че опитът, който се „изковава“, практиката, която се утвърждава при работата и обсъждането на първия том, ще послужи и при написването на цялата литературна история. Неговото впечатление от обсъждане труд е, че е налице „едно събиране на ръкописите, без върху тях да е извършена каквато и да било работа“. За да се избегне този недъг в бъдещата работа с останалите токове, Зарев препоръчва те да се представят за обсъждане след като подробно и всеотстранно са огледани и обсъдени от авторския и редакционния колектив.

„Аз имам — сподели Зарев — едно съвсем определено впечатление за разностроеност в изложението, в композицията, изобщо в общия характер на предложения

труд. Струва ми се, че пред авторите не че ли не са стояли еднакви задачи, тъй като в отделни случаи надделява чисто социологичният анализ на състоянието на обществото или надделява интересът към установяване на историческите факти, докато в други случаи имаме правилно насочване към литературоведчески анализ на произведенията, създавани през различните исторически периоди.“

Зарев обърна особено внимание на естетическия анализ на художествените творби и на неповторимите специфични особености, характерни за литературния процес на старобългарската литература. Той апелира да се разглеждат с по-голяма вгълбеност всички литературни явления, да се проследи как се пораядат и утвърждават различните жанрове и какви са техните специфични черти; как се оформя стилового своеобразие; каква е идейно-емоционалният облик на оригиналните произведения, какви са характерните им отличителни черти и т. н.

„Колективът по моя преценка не е работил с единен подход, с обща принципиална позиция в отношението си към старата литература“ — подчерта Зарев. Тук бяха посочени конкретни примери с очертания на Велич и Динев, за да се подкрепи направената констатация. Зарев счита, че очеръкът за богомилството е посветен по-скоро на проблемите, свързани с обществен и социалния живот на средновековна България, отколкото да се разработват проблемите на богомилската книжнина.

Зарев се спря по-подробно върху оценката на отделните автори за значението на старобългарската литература. Докато някои от авторите по принцип поддържат гледището, че тя е играла положителна роля за запазването на независимостта на славянството, за подпомагане и улесняване процеса на неговото културно развитие и я оценяват положително, въпреки нейния религиозен характер, то други се отнасят твърде критично към тази литература. Зарев разкритикува становището на Боню Ст. Ангелов, който счита, че нашата стара литература е твърде суха, канонична религиозна литература, свързана с феодалната класа.

Все във връзка с характера и значението на старата българска литература Зарев направи важно обобщение: когато човек се отдалечи от прочетеното, в съзнанието му остават повече знания за факти от социалния и исторически живот, отколкото знания за характера, облика и т. н. на самата литература. Като че ли се е разгърнала пред нас доста напшироко, доста изчерпателно една обща история на нашия народ през този период, отколкото една история на литературата, създавана

тогава. В този смисъл аз оставам с впечатлението, че до голяма степен е преповторено отношението към старата литература, характерно за филологическо-историческата школа, която разглежда тази литература повече като исторически паметник, а по-малко като творчество, макар и с по-особен характер, но художествено творчество в съвременния смисъл на думата. Онова, което Диневков изтъква в своята статия, напечатана в „Литературна мисъл“ (виж кн. I от 1959 г. стр. 34), че на тези литературни събития през оная епоха трябва да се гледа с оглед на специалния характер на тази литература и тя да се изследва от литературно гледище с оглед на тоя специфичен характер, — това именно гледище не е застъпено в достатъчна степен в ръкописа. И оттук се добива впечатление, че ние не сме се придвижили от това, което старата филологическо-историческа школа е направила. Въпросите за стилните особености, за жанровите черти, за езика и облиците на литературните творби, за чертите и т. н. изобича са останали на заден план.

След това Зарев взе отношение по отделните глави на първия том. По-подробно разгледа становището, застъпвано от Емил Георгиев, че славяните са имали азбука и писменост преди създаването на азбуката от Кирил и Методий. Поради липса на литературни и исторически паметници с кирилица, Зарев взе критично отношение към тази теза. Той счита по принцип, че едно гледище е неправилно, щом не може да се докаже, затова той гледа на становището на Емил Георгиев като на една все още недоказана лична хипотеза, която не бива да се поставя като вече установено положение в литературната ни история. Бяха изтъкнати и други аргументи.

По проблема дали надписите от времето на Омуртаг могат да се приемат за литературни паметници, въпрос, поставен от Петър Диневков в статията „Въпросът за началото на българската литература“ (вж. бр. 21 на в. „Литературен фронт“ от т. г.), Зарев взе отрицателно становище, макар лично той да използва търновския надпис на хан Омуртаг в своите лекции в университета, когато говори за чувството на величие като един естетически елемент. Той посочи личните си съображения по въпроса и е склонен да счита лапидарните надписи по-скоро като исторически хроники, отколкото да ги приеме за начало на българската литература. Що се отнася до предположенията на Емил Георгиев относно „Именника на българските царе“ или до другата му хипотеза за началото на българската писменост, то, според Зарев, неправилно е предположенията на един автор да се вземат за становища на нашата наука и

особено тогава, когато тези предположения не са доказани и в текста на първия том се така модифицират и впоследствие прерастват като доказани истини. По-нататък с тях се оперира като с факти. Но от гледището, което се застъпва от Емил Георгиев, следва подценяването и обезличаването на огромното дело на големите средновековни културни дейатели Кирил и Методий. Емил Георгиев се интересува повече от биографичния материал, отколкото от новаторската същност на делото, извършено от двамата братя.

Зарев взе отношение и по спорния въпрос за авторството на „Азбучната молитва“ и „Прогласа към евангелието“ и направи твърде ценни констатации, конкретни корекции по оценките на отделните старо-български писатели.

Счита, че един писател като Йоан Екзарх е подценен като творец и се изтъква предимно като преводач и компилатор, докато у него се забелязват елементи на философско-диалектично мислене, изразено в религиозно облекло (Йоан Екзарх подчертава значението на сетивата като органи на усещане). Зарев не е удовлетворен от очерка за Черноризец Храбър, от общите глави за преводната литература, богомилството, апокрифите и житията и изтъкна като постижения главата „Разкази и повести“, очерка за Презвитер Козма и други, от които проличава богатството на старата българска литература.

В своите изводи Зарев пледира за единство в гледищата, за литературоведчески анализ на литературните произведения, за проникновен естетически анализ — като се изтъкват техните специфични черти и особености — жанра, стила, характеристиката на героя и т. н. Като съществен недостатък на изследването се посочи недоизясняването на въпроса как от нашата стара литература е възникнала и се е развила литературата на другите славянски страни и по-специално руската литература. Недостатъчно проличава и връзката между нашата и другите литератури. С огорчение Зарев констатира, че „оновата, което ние горещо изтъкваме при празненства за Кирил и Методий и което изобщо е залегло в нашите изследвания, което е наша национална гордост, което е и исторически факт от твърде важно значение — именно обстоятелството, че източникът на славянската литература е тук на Балканите, и по-специално в България, не е подчертано достатъчно в изложението на нашите автори“.

Незасегнат проблем, според Зарев, е и „въпросът за идеализацията на християнския герой, представен всякога с ореол около главата, с едно озарение на светец и пр., и за битовите елементи на езика, с които си служат средновековните писа-

тели. Това са особени противоречия, особени явления, характерни за онази литература, които именно определят и нейния специфичен характер, за който говори и съветският учен Лихачов, и други автори у нас⁴. Накрая Пантелей Зарев подчерта „голямата емоционална извисеност“, художественото богатство и своеобразие на старата българска литература и изтъкна нуждата от внимателна и задълбочена преработка на представения ръкопис.

Своето изказване Цветан Тодоров в ограничено главно върху въпроса за създаването на славянското писмо и утвърждаването на славянската писменост. Със задълбочено познание и информираност Тодоров пункт по пункт разгледа тезата на Емил Георгиев и с факти посочи нейната научна несъстоятелност. Според него най-напред излишно се подминава въпросът за глаголицата и не се изтъква връзката между глаголицата и кирилицата. Пренебрегнати са и редица исторически, политически и културни предпоставки, наличието и на два различни центъра (от една страна — Солун, а от друга — Плиска и Преслав), през които е прониквала византийската писменост и култура. Като се вземе под внимание всичко това, ще се види, че „във Византия по това време е имало три вида писменост и следователно като признаваме това, изтъкна Тодоров, напълно сме съгласни, че кирилицата е просто копие в по-голямата си част на гръцкото уставно функционално писмо.“ Но Тодоров не приема опитите на Георгиев чрез различни „априорни“ предпоставки, предположения и „вариации“ да построи своите хипотези и после „вероятността да отпада“ и да „прераства във факт“. Спорно е, според Тодоров, и твърдението, че Кирил е работил сред южните славяни и то преди славянската мисия и че намерил русийска писменост, руско писмо, по всяка вероятност славянско, затова той счита, че цялата глава, отнасяща се до възникването на българската литература, „ще трябва да бъде преработена и да залегнат в нея установени безспорни“ положения. Тодоров направи корекции, допълнения и конкретни бележки по текста. В заключение Тодоров подчерта, че посветените глави на литературата ни от края на IX и през X век „в този си вид не могат да дадат трайни и положителни познания за четеца и да му покажат, че действително и ние сме дали нещо на света.“

По повдигнатия въпрос от Зарев за началото на българската писменост и така аргументирано разгледан от Цветан Тодоров взеха отношение почти всички участници в обсъждането. И трябва недвусмислено да се подчертае, че схващането на Георгиев не срещна поддръжници, а еди-

нодушен отпор. Всички се произнесаха в неговата хипотеза е все още недвусмислено, че ще внесе дезориентация сред чителите и затова дискуссионните схващания трябва да отстъпят място на прието положение от по-голямата част учени. Всички застъпиха за тезата от Зарев познание в историята трябва да влезе само онова, което е доказано. Придържача се в издатия принцип: за всяко ново съобщение, за всяка хипотеза — солидна научна аргументация. В тази насока определя изказванията си по въпроса Кръстьо Генов, Иван Снегаров, Цветан Минаков, Александър Милев, Васил Колесник, Бяно Ст. Ангелов, Стойко Божков, Георги Цанев, Георги Димов и други.

Кръстьо Генов се отнася твърде резевирано към хипотезите на Емил Георгиев и Петър Динеков и има към тях критично отношение. Той е склонен да се придържа към научно установеното и доказано, макар да открива „интересни“ и „положителни“ моменти и в двете тези. Опитва да се докаже, че е съществувала наша писменост преди Кирил и Методий, той смята за „един подготвителен етап преди вриода на така нареченото същинско съзаване на нашата писменост и литература“. И двамата (Динеков и Георгиев) в то отношение в известен смисъл са прави. Обаче от научно-методологическо гледище смятам, и това е моето мнение, че няма да се смесва с наченки⁵. „Това е органическо начало на нашата славянска българска писменост и книжнина, не плодотворно начало.“

„Колкото и да са похвални усилията се хвърли нова светлина върху началото на славянската писменост за сега аз съм, сподели по въпроса Георги Димов, че другарят Емил Георгиев не е успял както и другите другари посочиха той да намери достатъчно факти и основания за да се убедим в неговата теза, за да хвърлим традиционното схващане в света.“ Като се присъединява към стилизираните, че тезата на Георгиев не може остане като доказано гледище в историята поради липса на убедителност, Васил Левски препоръчва да се запази и „нещо ценно“ мисълта за „предпоставки за условията, които правят възможно възбързото развитие на книжнината и в бързата на Кирил и Методий“.

Този проблем беше подхванат и Георги Цанев, който подчерта: ние все още „трябва и можем да приемем, че е имало такъв период, когато българските славяни преди да са имали азбуката, дадена на Кирил и Методий, са се опитвали да писват най-малко сметките и официални си документи; там, където не са си съзавали с гръцки език, както в нашия ден да са си служили с някакви букви,

никакви знаци без устроение, нещо несистемно и т. н. Това може да се приеме. Но да се приеме, че кирилицата е много стара, че се е развила, че се е установила, че на нея има книжнина тогава, когато у нас идват учениците на Кирил и Методий — това нещо не е доказано, а нито е вероятно, защото, ако съществуваше кирилица, развита в българските славяни, тогава Кирил и Методий за кого ще съставят азбуката? Аз мисля, че тази теза няма място в нашата история, защото от това следва решително да подценим делото на Кирил и Методий. Какво собствено са свършили Кирил и Методий? Та те са искали едва ли не да върнат назад едно прогресивно извършено дело, щом като има една кирилска азбука, а те внасят една глаголица? Само са внесли някакво обръкване. Така ние започваме да ги подозираме в реакционност, във връщане назад. Безсмислено става! Цанев не е против научните предположения, не е против дръзновените новаторски търсения, стига те да бъдат документирани, да са доказани: „Може да има някакви тези, изтъкна той, които може да се приемат именно като новодоказани. Може нещо за първи път в нашата история да влезе. Ние ще го приемем, ако то е убедително доказано. Ще го приемем и ще се радваме, че в нашата история за първи път излизаме нови положения. Нищо по-хубаво от това! Но то трябва да бъде доказано и прието от авторския колектив, поне от тоя малък колектив. А тук в първия том има редица нови, важни основни положения от развитието на нашата стара литература, които не се приемат от никого, освен от автора, който ги развива. Те не се приемат не само от хората на авторския колектив, но и от нашето събрание и от повечето учени, доколкото на мен ми е известно.“ Същата концепция по повдигнатия въпрос се поддържа и от Велчо Велчев. Той заяви: „За да обосновем създаването на азбуката за обозначаване на знаци трябва да приемем, че имаме спорадична употреба на славянски език с гръцко курсивно писмо. Това нещо е напълно възможно и то е регистрирано в Храбовото произведение. В това никой не се съмнява. Така че в този си неустроен вид азбуката се е употребявала за нуждите на живота, главно за делови нужди и това ние можем да го приемем.“ Велчев е склонен да се възприеме, че с този близък контакт с Византия може да се забележи и ранно християнизирание на славянското население. „Славянският език, допуса Велчев, също така е имал една култура, едно насаждане, едно познаване на гръцкото курсивно писмо, което е възможно заедно с познаването на гръцкия език.“ Велчев счита, че може да се допусне една пред-

глаголическа, предкирилова методология, която се утвърждава след десетгодишното пребиваване на архиепископ Йосиф и неговия антураж в България, където разпространяват културата и езика на Византия, а заедно с това и владенето на азбуката.

Аргументирано и обширно изказване по дискутирания въпрос направи Петър Динеков. Той намира очерка за двамата братя за недостатъчно пълен, тъй като Георгиев се е увлякъл по въпроса за азбуката и по други въпроси, които специално го интересуват, за да защити някои спорни тези. И като резултат — не се получава много ярък образът на двамата братя. Що се отнася до проблема за писмеността и азбуката, Динеков изтъкна: „Това е един от най-сложните въпроси в нашата литература и той няма да се реши тук и ще си останат различните становища. При него има различни дискусии, неустановени моменти. Това, което един автор казва, че е неустановено и спорно, друг автор казва, че е установено безспорно и обратното. И в тезите на Ягич, и във всички други има много спорни и дискусии работи. В това няма никакво съмнение. Обаче нашето принципино отношение за мястото на този спорен въпрос в Историята на българската литература не може да бъде друго освен онова, което всички подчертаха тук.“ Динеков препоръчва да се вземат под внимание онези тези, които се поддържат от мнозинството учени. Там, където има убедителни предположения или сродни хипотези, може да се изтъкнат и двете хипотези. Динеков препоръчва да се направят някои „композиционни преустройства“, за да се избегне неудобството да се защитава в отделна глава становище, което лично авторът не застъпва в собствените си трудове.

Авторът на оспорваната теза изложи отново своите разбирания, разработени така подробно в първия том. Емил Георгиев счита, че една голяма част от проблемите на старата ни литература имат спорен, неустановен и хипотетичен характер, затова той оспорва предложенията — в историята да влезе само онова, което е доказано, защото „много от онези хипотези, които днес се смятат за истина, са хипотези още от онова време, когато не се знаеха някои факти, ние трябва да оборваме хипотезите. Трябва да се откажем от някои и да приемем други“. Георгиев посочи редица спорни проблеми, проучвани в миналото и сега от наши и чуждестранни учени, за да се обоснове, че издирва фактите. Той заяви: „Вие и да не го (твърдението му) приемете, други ще го приемат, защото такива са фактите. Вие казвате, че аз създавам хипотези. Напротив, аз изхвърлям хипотезите.“

Накрая Георгиев категорично изтъкна: „Ако се излезе от закономерността на развитието на писмото, ще се стигне до извода, че кирилицата е възникнала в резултат на исторически процес и който не е съгласен с това нещо, смятам, че не е проучил проблемата.“

Тук не биха могли да се изчерпят подробно всички аргументи, които привлече Георгиев, нито е необходимо да се върши това, като се има предвид изложеното в първия том. Целесъобразно е да се посочи, че в обобщението си по този въпрос Георги Цанев каза: „Ясно е за всички, че никой не е съгласен с тезата, която разви тук другарят Емил Георгиев и която е отразена в този том на историята. Ние ще видим как ще постъпим, за да задоволим и другаря Емил Георгиев, и все пак да дадем онова, което за сега се приема от всички“.

*

Много ценни конкретни бележки по първия том направи академик Иван Снегаров. „В един курс, каза той, какъвто е този и какъвто е курсът на историята на България или на българската история, изложението трябва да представлява повествование, което да осветлява установени факти, събития, лица и периоди и то да бъде повествование, разказ, естествено ясен, пламенен, но и стегнат и сбит. А тук аз това не забелязвам. На мен изложението ми се вижда много разтегнато.“ Снегаров препоръчва да се изчисти текста от излишните повтора, да се уточнят спорните положения и да се внесе яснота по много засегнати, но недостатъчно разработени проблеми. Той смята, че в този вид първият том представлява сборник от студии, а не от очерци, каквито е прието да се пишат в един подобен курс. Препоръчва очеркът за богословиите да се преработи и да се обърне повече внимание на богословската книжнина, като се избегне историографският му характер. Да се изтъкне също огромното влияние на богословската книжнина върху националната славянска култура, да се уеднакви употребата на различните църковни титли и други старинни термини, да се съгласуват гледищата за кирилицата и глаголицата, за началото на нашата писменост и по редица неуточнени, спорни и недоказани проблеми.

В допълнителното си изказване за втората свезка от първия том акад. Снегаров сподели, че „очерците, дадени в първия том — старобългарска литература, представяват обществено-политическия живот така, че се опровергава мнението за тази литература, че тя е суха“, че в нея няма развитие, както е казал авторът на главата за апокрифите. Но тук би трябвало да се обясни, че това е „една жизнена литера-

тура, продукт на живота и обществени условия.“ Общото впечатление на академик Снегаров от втората свезка е, че тя изложението е по-ясно и много от очерците са написани живо; не са претрупани с излишни общи разсъждения и са избегнати до голяма степен дискуссионните елементи. Не се споделят от изказванията становището, застъпено от Велчо Велчев, че у Презвитер Козма съществува последователност. На теория той бил за премахването на феодализма, но не и на практика. Своео отношение акад. Снегаров обоснова, като се позова на библиейно-християнския мироглед на Козма.

„Нашата задача в този том е, започна изказването си Кръстьо Генов, както и чрез целия курс на „История на българската литература“, естествено, чрез върно разкриване на литературното явление, да подпомогнем настоящето и да осветлим по-правилния път на бъдещото литературно развитие. Едва ли бихме се заловили за този тежък труд, ако той не ползуваше много съществено нашата съвременност и ако той нямаше важно значение за бъдещето на нашето литературно развитие.“ По-нататък Генов посочи необходимостта да се проучи основно скритото богатство на старата ни литература, да се очисти от праха на вековете и от наслоилите се предубеждения. Той счита, че с няколко изключения авторите на очерците не са представили завършени работи и че те, авторите, „стоят под раничното на своите възможности“. Техните работи, според Генов, имат „характер на чернови“ и представляват по-скоро „неходна редакция“ за по-нататъшна работа. Някои от авторите са работили сериозно, други са представили очерците си в „сравнително задоволителен“ вид, а трети — в „твърде сурова форма.“ Генов се присъединява към становището на Зарев, че се забелязва разностилие в работите на шестимата автори и формулира, че първият том представлява в сегашния си вид „една много пъстра мозаична работа от студии, в които дискуссионният елемент е широко застъпен, които приличат твърде много на коментар, с библиографски характер, в най-общ смисъл казано.“ В историко-литературен аспект са написани според него очерците на Динеков, Велчев и Георгиев, а с повече филологически търсения и историцизъм — очерците на Ангелов, Дуйчев и Куев. Изобщо Генов констатира остра нужда от литературен анализ на произведенията. Той апелира да се очисти литературната история от прекомерната употреба на данни от културната и гражданската история, а да се насити с литературен материал, за да се избегне впечатлението, че в първия том има „повече история, отколкото литература.“

Тенов се изказа твърде остро срещу останалия метод на филологизма, който спъва литературния историк да разгърне нашироко проблемите на литературното изкуство, да очертае творческите особености, личността и миогледа на твореца, да посочи литературните традиции и изтъкне състоянието и развитието на литературно-образната система на определена епоха.

В своето изказване Донка Петканова направи отделни корекции по текста и конкретни критични бележки по очерците за преводната литература, апокрифите, дамаскините, житията, историческите съчинения и по монографичните очерци за Кирил и Методий, Черноризец Храбр, Презвитер Козма, Григорий Цамблак и други. Петканова не споделя твърдението на Емил Георгиев, че по път, който е оставил Методий в Цариград е именно Константин Преславски, а дякопът — Григорий; нито че руското писмо, руските букви са именно руски. Твърденията на някои учени, според Петканова, че въпросното писмо било готско, варяжко, самаритско или гръцко са недоказани. Не се присъединява и към твърдението на Велчо Велчев, че в „чувствата на Козма намират отклик страданията на широки слоеве от българското население“.

Петканова обърна внимание и на спорния въпрос за авторството на „Азбучната молитва“ и „Прогласа към евангелието“. Тя не е убедена, че „Азбучната молитва“ е написана от Кирил, както се твърди от Емил Георгиев. И като се съобразява с неговите убеждения, че тези две стихотворения са дело на Кирил, счита за твърде логично да се разглеждат към очерка за Кирил, а не самостоятелно.

По така възникналия въпрос за авторството на „Азбучната молитва“ и „Прогласа“ взеха отношение Цветан Минков, Георги Цанев, Велчо Велчев и Петър Динеков. И след кратки спорове между тях се стигна до убеждението, без да се говори за някаква категоричност, че само „Прогласът към евангелието“ може „да се отдаде на Кирил“. Пръв Велчо Велчев заяви: „Колкото се отнася до „Прогласа към евангелието“ аз лично смятам, че ние можем спокойно да го отдадем на Кирил. Емил Георгиев безспорно има тая заслуга, че той представи цяла доказателствена система и аз приемам, че това нещо има доказателствена сила. За категоричност не можем да говорим.“ Становището на Велчев се възприе и от Петър Динеков и от Георги Цанев, който в обобщението си подчерта: „От многото разисквания някои нови предложения се приближиха. Например може „Прогласа“ да се остави при Кирил, но за „Азбучната молитва“ ще държим твърдо и няма да лишим Константин Преславски от звамето поет.“

Цветан Минков изказа убеждението си, че старата ни литература е все още недостатъчно проучена: липсват чисто историко-литературни изследвания и монографии; недостатъчни са и историческите материали, тъй като една голяма част от написаните книжовни съкровища са безвъзвратно унищожени и тяхното място в историята остава празно. Той препоръча на авторите да избягват филологическото отношение към литературните факти; да обърнат повече внимание на литературния процес и неговите закономерности; да изтъкнат патриотичния елемент в старата ни литература и връзките ѝ с византийската литература. Минков посочи като слабости на първия том: несъразмерност и вътрешна нестройност на очерците; прекалено социологизуване; не е посочена новаторската и революционна същност на Кирило-Методиевото дело; не е дадена достатъчно точна оценка на автори като Климент Охридски, Йоан Екзарх, Симеон, Презвитер Козма и други.

„Дразни разноезичието в наименованието на старобългарската литература: ту старобългарска, каквато тя е единствена, ту някаква славянобългарска — каквато никога не е била, ту старославянска — каквато изобщо не съществува. Научната точност и нашата национална гордост изискват да говорим само за старобългарска литература“ — заключи Цветан Минков.

Въпросът за характера на литературната история бе поставен в изказването на Георги Димов. Той подчерта, че за да се разкрие съдържанието на средновековната действителност и прогресивното въздействие на литературата върху народа е необходимо да се нарисува широка картина на литературния живот, но от позициите на съвременността; да се отбележат закономерностите на литературния процес и се определи мястото на по-значителните писатели. И за да изпълни задачата си пълноценно, литературният историк трябва да вземе под внимание и редица други моменти и особености както на епохата, така и на литературното развитие: „Твърде различна е литературата на всяка епоха, сподели Димов, по различен начин тя изпълнява функцията на фактор на обществено съзнание и познание, различни са формите и пътищата; чрез които литературната мисъл достига до сърцето и ума на читателя. Това важи особено за старата литература, което налага към нея да пристъпваме не със същите норми, които днес прилагаме към съвременната литература, а да имаме предвид всичките особености на епохата, на мировъзрението, на естетическите представи, на нуждите на тогавашния читател.“

Нужно е също така литературният исто-

рик да застане на най-новите методологични позиции, утвърдени от нашите и съветските учени, при разглеждането на това отдалечено от нас художествено наследство. Само по този път успешно ще се добере до творческата неповторимост на старобългарския писател, който винаги скромно, но страстно и убедено защитава собствените си позиции: „Причината за тесния кръг от явления, над които се е спирал погледа на писателя от онази епоха, трябва да се търси не в неумието им да видят и други страни на обкръжаващата ги обстановка, а защото това противоречало на техните разбирания за предмета на литературата, с която те искали да утвърждават своите разбирания, своите обществени и етично-философски позиции. Те приписват на своите герои такива качества и черти, че да могат напълно да разкрият онези идеи, които те искат да въплътят в своите герои.“ След това Димов посочи една характерна особеност на старобългарските писатели, които първо са обръщали повече внимание на външната действителност, на онова, което отговаря на обществените изисквания, а впоследствие, с развитието на книжнината, те засягат и вътрешния свят на човека. Това развитие довежда и до обогатяването на изразните средства, до създаването на нов стил и т. н.

Все във връзка с характера на литературната история Димов се спира на въпроса за фолклора и неговото богатство. Бе изтъкнато колко благотворно е въздействието на народното творчество върху апокрифната и богомилската книжнина и колко богатен материал е налице, за да се проследи как се заражда, расте и се обогатява естетическото, художественото съзнание у народа; как човекът с неговата психика, с целия му идейно-емоционален свят, бит и култура навлиза в литературата; как тази литература укрепва в тясна връзка с живописата и архитектурата и непрекъснато доразвива формите, жанровете, стиловете при отразяването на жизнените явления, как по-ярко се открояват, на фона на социално-етичните проблеми на времето, човешките черти и характер на българина, по-интимните му чувства, мечти и възжелания, бит и душевност.

В конкретните си бележки по отделните глави Димов засяга въпросите за началото на писмеността, за характера на апокрифната и богомилската книжнина и други. Той счита, че не е целесъобразно наличието на два очерка — за делото на Кирил и Методий и за неговото утвърждаване. Нарушена е връзката между отделните части и тяхното хармонично разположение вътре в историята, затова изложението е претрупано и се съпътства с множество

повторения в обзорните глави. Тези повторения се забелязват най-много при характеризирането на обществените явления, политическите и историческите събития, класовата борба и пр. Всичко това е дадено отражение върху общата структура и характер на труда. Това налага и по-сериозна преработка особено на творческите портрети на някои писатели, по-дълбочен естетически анализ на отделните творби; да се подчертае емоционалната сила и оригиналност на такава поетична творба като „Азбучната молитва“ и да се очертае самобитният характер на писател като Йоан Екзарх, а на неговия „Шестоднев“ се погледне като на оригинална и твърде интересна художествена творба, наситена с дълбок конфликт, отразяващ борбата между езически и новия християнски свят. Според Димов монографичните изследвания за Черноризец Храбър и Презвитер Козма в този си вид са непригодни за историята, въпреки положителните им качества като самостоятелни проучвания.

Димов обръща сериозно внимание на онези белетристични елементи — образна мисъл, увлекателно и поетическо повествование, които се срещат в апокрифите и представляват богат и богатен материал, за да се изтъкне народностният характер на тази литература и нейната етично-философска страна. Някои мисли, намерили място в очерка за апокрифите, според Димов, са в „явно противоречие с общоприетото днес схващане за прогресивната насоченост на старата ни литература. Важната констатация, че апокрифната книжнина е оказала голямо въздействие както върху народното творчество, така и върху редица писатели от световната литература, трябва да бъде разгърната на конкретен материал.“ Изтъкнато бе, че написаната от Петър Динев глава за новостите и разказите е една от най-сполучливо разработените глави в историята на старата литература. Бяха направени и критични бележки по очерците за живота и за литературния живот от XIII, XIV и XV век.

В заключение Димов отбелязва острият необходимост да се разкрият както патристичните тенденции, така и класовите противоречия в средновековното ни общество и особено да се наблегне на демократичната линия в старата българска литература, както и нейната национална самобитност, въпреки уговорките, които все още се правят в тази насока. Той смята, че е дошло крайно време да се скъса с някои отдавна остарели становища за реакционния характер на старата ни литература, само затова, защото имала религиозен характер. Друга сериозна задача, според Димов, е преодоляването на стеснеността

разбиране на литературните факти от онова време и превъзможването на вулгарно-историческия подход към тях. Той обрна особено внимание и на необходимостта да се усвои положителният опит на съветските учени в тази насока и да се върви напред: да се задълбочава литературно-художественият анализ на творбите от старата литература и да се види нейното идейно-емоционално и стилово-езиково богатство.

В краткото си изказване Александър Милев предложи да се вземе под внимание приносът на досегашните учени и да се зачитат повече чуждите мнения, като за целта се даде кратка библиография и редица други научни отправки по отделните въпроси. Той апелира по-внимателно да се проучват изворите — различните жития, проповеди, поучения, църковни служби и пр. и да не се предоверяваме на тях, тъй като често могат да се срещнат произволни хули срещу еретиците или хвалебствени слова за образи, които се обявяват за светци. Посочи редица примери на явни заблуди. Подчерта и нуждата от точен превод на старогръцките оригинални текстове.

Милев постави въпроса за езика, на който са писали своите книги двата солунски братя. Той е убеден, че този език е на българските славяни около Солун и е народен език, познат на всички славянски племена по това време, макар в преведените на него книги да се чувства влиянието на гръцкия език. Изказалите се допълнително по така възникналия въпрос — Георги Цанев, Васил Колевски и др. се присъединиха с малки уговорки към становището на Милев и считат, че този език трябва да се нарича старобългарски език, макар че може да се употребява и „славянско писмо“, „славянска книжнина“ и пр. Накрая Милев посочи някои фактически грешки, отнасящи се до произхода на гръцкото писмо, палимсестите, мерената реч, направи уточнения за съдбата на Методиевите ученици, за епохата на Презвитер Козма и други.

Иван Богданов направи общи бележки по първия том и отбеляза, че в него не са разработени такива важни въпроси като характера на писмените паметници, първобитно-устните творения на българите, влахо-българската книжнина и нейния характер, началото на българското книгопечатане, ролята на католическата пропаганда у нас и пр., с разглеждането на които ще се запълни една съществена празнина на труда.

Богданов препоръча да се отдели специална глава за дейността на Наум, да се разгледа и дейността на Христофор Дже-

фарович, а очеркът за богомилството да се освободи от излишния историцизъм.

Богданов заяви, че у нас механично се приема годината 1806 за начало на нашето книгопечатане, докато първите български книги се създават още в началото на XVI век — 1508, 1510 и 1512 години. По-късно се издават и книгите на Яков Трайков към 1570 година.

В заключение Иван Богданов се отнесе твърде скептично към научните достойнства на труда и препоръча историята да се снабди с научен апарат и съответна библиография, за да се види научният принос, ако е внесено нещо ново.

Вера Мавродинова направи кратки конкретни бележки, засягащи преславската школа въз основа на открити веществени материали в Преслав, Плиска и Мадара — строителни материали — тухли, керемиди, глинени съдове, както и някои надписи с прабългарски език и гръцко писмо. За да се даде по-пълна картина на културния живот в древната столица, тя подчерта, че трябва да се използват наличните следи от архитектурните паметници в Преслав и в по-близките му или по-далечни околности, останали от времето на Борис и Симеон.

Мавродинова препоръча да се изучи с по-големи подробности един такъв забележителен паметник като Симеоновия сборник.

Накрая тя направи една твърде интересна бележка, отнасяща се до творбата „Забуквите“ на Черноризец Храбръ.

На едно от следващите заседания бе прочетено допълнително кратко нейно изказване, с конкретни фактически бележки пак за средновековния културен живот в древните ни градове Преслав, Плиска, Мадара и други.

Своето изказване Васил Колевски посвети на по-обща методологични положения. Той обрна внимание, че историята трябва да има такъв стил на изложение, чрез който да получи наистина научно-популярен характер, без да бъде нарушена марксистическата методология. Препоръча да се включат само утвърдените от науката истини, а нерешените и дискуссионни проблеми да се разработят в отделни самостоятелни изследвания. Счита, че томят само ще спечели, ако се задълбочи естетическият, идейно-художественият анализ на творбите, а изложението се освободи от излишния преразказ на съдържанието им. Намира, че предстои още много работа по общата редакция на обсъждания том и предлага да бъде снабден с библиографски указания.

Колевски отдаде голямо значение на въпроса за езика. Смята за целесъобразно „да се очертае процесът как езикът, словото, наред с другите свои функции придобива

и тая на художественото слово — как се развива познавателната и възпитателната същност на литературата, как се описва човекът, събитието, природата, кога какви жанрове и родове възникват, как се развиват и преобразяват те и пр. Сега тия въпроси в една глава се засягат повече, в друга — по-малко, но общо взето, както вече се изтъкна, са недостатъчно осветлени и разработени. Той изрази необходимостта да се даде, макар и накратко, и съотношението между говоримия народен език и книжовната реч. Пожела езикът на авторите да бъде колкото се може по-жив, по-образно-емоционален и с по-голям патос, за да може по-ярко да се изрази богатството, националното и интернационално значение на старата ни литература.

Според Колевски съществува неяснота по въпроса за фолклора, тъй като въпреки решението фолклорният материал да бъде разгледан в отделен труд, то пак съществуват специални глави за богомилството и апокрифите, които „в по-голямата си част имат фолклорен характер“.

В конкретните си бележки Колевски взе отношение по въпросите за началото на писмеността ни, апокрифната книжнина, по отделни очерци и други. Той предлага вместо отделна глава за Димитър Кантакузин, да се включи самостоятелен очерк за Методий Драгинов, който написва интересен паметник за потурчването на чепинските българи. Посочи много повторения в различните очерци, наличието на много цитати в главата за Черноризец Храбър, макар да намира твърде интересни наблюдения в нея. Счита, че не се оправдава с нищо известната идеализация на богомилството, на Презвитер Козма и на неговата беседа. Интересно би било да се проучи, според Колевски, кога се пораждаат метафорите, сравненията, антитезите и другите езикови и стилни форми, за да се проследи по-цялостно как се е обогатявала литературата ни и как е протичал литературният процес.

„Да се напише история на старата българска литература е трудна задача“, започна изказването си Боню Ст. Ангелов, макар че има писани по-рано доста истории на нашата стара литература, а след Девети септември излязоха някои учебници както и самостоятелни монографични изследвания върху отделни писатели. Но въпреки предварителната научно-изследователска работа, Ангелов твърди, че е било необходимо да продължат монографичните изследвания както за значителните старобългарски писатели, така и по възловите проблеми на старата ни литература; да се проучват по-обстойно връзките ѝ с другите славянски и неславянски литератури; да се издирят и обнародват нови и неизвестни съчинения и

след това да се направят специални проучвания върху стилните и езиковите особености на цялата старобългарска литература.

Като член на авторския колектив Ангелов счита, че в обсъждането се представят „преголеми и завишени изисквания“. На авторския колектив се поставят задачи, които по моя преценка, ние сета ние сме в състояние да разрешим. Като видам това, имам предвид главно изискванията да се разгледат стило-художествените особености на старобългарските писатели и изобщо по-цялостно и по-пълно да се представи тази лаборатория на литературното творчество.“

Като една от важните задачи на историята и по-специално на първия ѝ том според Ангелов, да „повиши националното самочувствие на всеки българин, който би прочел тази история“, да се порази законна гордост у него и да започне голямата мисъл, че и българският народ има своя дял, своя значителен принос в културното развитие на човечеството. За сега това патристично чувство не запазва „достатъчна мйра“, макар да е налице редица предпоставки.

Ангелов препоръчва да се направят работи по-релефно и по-отчетливо да се открие литературният процес за една епоха от хиляда години и особено да се изтъкне Симеоновият златен век, както и епохата на Патриарх Евтимий. Той счита за особено нужно, с оглед на национално-патристичното възпитание „да се покаже големите творци на нашата стара литература, тяхната физиономия като писатели и новото, което те са дали и което внесли“. А такива големи книжовници са Климент Охридски, Иван Екзарх, Константин Преславски, Черноризец Храбър, Презвитер Козма и Патриарх Евтимий. За съжаление техните образи не изпъкват в нашето съзнание, както би следвало да се очертаят с оглед на конкретните техни съчинения. Някои от очерците са според него твърде свити, неразгнати в пълнота (Иван Екзарх, Константин Преславски, Козма и др.).

Като характерни особености на първия том Ангелов посочи прекаления историко-литературен анализ на естетически анализ на отделните произведения и на конкретно проследяване етапите на историко-литературния процес. Той не споделя становището, че се прекалява с филологизма, а обратно — препоръчва по-тясна връзка на литературоведите с постиженията не само на съвременното езикознание, но и с изследванията на археологията, за да се върви в изследователската работа по-самоуверено и на по-широка основа да се направят научните обобщения. Той забелязва, че при обсъждането се почувстват известна тенденция за идеализация на

старата ни литература, която намира за неоправдано увлечение, което може да доведе до другата крайност — всичко да се приеме за прогресивно и да се очисти старата литература „от консервативни, теглещи назад тенденции в нея.“ Ангелов заяви: „Аз смятам, че трябва да вземем тази литература такава, каквато е, с нейното хубаво и лошо, с положителното и отрицателното.“

В конкретните си бележки Ангелов засегна въпроса за същността на исихазма и разкри неговата отрицателна роля в развитието на културния ни живот. Той обясни, че авторският колектив е виждал една голяма част от грешките, които се изтъкват на обсъждането още при предварителните две обсъждания, но въпреки всичко счита за извънредно полезно и резултатно дискутирането по всички проблеми. Накрая той препоръча да се изтъкне по-ярко оригиналната дейност на двамата братя и се покаже величието на Кирило-Методиевото дело, да се обогати очеркът за Йоан Екзарх, а главите за Черноризец Храбър и за богомилството се пригледат за историята; да се уточнят и допълнят редица мисли в очерците за Козма, Патриарх Евтимий, Киприан, за повестите и разказите и други. Като добри постижения счита очерците за Григорий Цамблак и Климент Охридски.

Стоян Каролев подчерта в своето изказване значителните допълнителни трудности, произтичащи от самия характер на старата ни литература, с които е трябвало да се справят авторите. „По-голяма част от произведенията на старата литература, сподели Каролев, имат своеобразен синкретичен характер. Мъчно е за много от произведенията да се каже дали са наука, изкуство или публицистика, а обикновено те са и наука, те са и изкуство, те са и някаква публицистика, в някои по-ранни и елементарни форми, да кажем „Шестоднев“ на Йоан Екзарх или „За буквите“ на Храбър и пр. Това се произвежда по-близо до науката и публицистиката, отколкото до литературата. Това важи до голяма степен и за беседата на Козма и т. н.“ Сега безспорно никой не би разглеждал подобни творби като произведения на изкуството, но те „имат връзка с художествената литература и авторите е трябвало да се спрат преди всичко на онези произведения на нашата стара литература, които я характеризират като художествена“. Каролев препоръчва да са прави подбор, за да се избегне претрупването на изложението с имената на книги с чисто черковно съдържание, нямащи никакви допирни точки с литературата. Но, според Каролев, работата на литературния историк не се ограничава до тук. Подборът на старобългарските про-

изведения трябва да се прави и от друга гледна точка: да се поставят на първо място в историята само такива творби, които имат прогресивен характер и са по-значителни в художествено отношение. Не бива да се отрежда челно място в литературата на една творба като „Бориливия синодик“, която е „едно напълно консервативно, реакционно произведение.“ Този принцип едновременно важи и за развой на литературата ни от по-ново време.

Каролев съзира и друга голяма трудност при разкриване спецификата на старата ни литература: как да се уточни най-правилно художественият критерий към нея. Безспорно нашият съвременен критерий не бихме могли в никой случай да приложим. „Ако пристъпим от тази гледна точка, каза Каролев, към произведенията на старата литература, ние ще зачеркнем повечето от тях. Всъщност в тази литература съвсем малко са произведенията, които могат да бъдат наречени изкуство в истинския смисъл на думата — някои повести, разкази, богомилски книги, апокрифи“.

Каролев препоръчва да се обърне по-голямо внимание и да се отдели значително по-голямо място в историята на старобългарските разкази, повести, апокрифи и богомилската книжнина, които представляват прогресивната линия в старата ни литература и имат по-високи литературни достойнства — „своеобразна красота, финост, образност“. Тези творби и връзката им с народното творчество трябва обстойно да се изяснят. Основно и сериозно да се преработят и обзорните глави, в които преобладава историческият, икономическият и политическият материал. Той трябва да се ограничи и в замаяна на него да се разгледат задълбочено литературните процеси, да се анализират литературните явления, значителните произведения, за да се направят генерални изводи за отделните литературни моменти и съществуващите противоречия. Каролев пледира за широко разгръщане на естетико-художествения анализ и констатира: „Такъв анализ се прави между другото и в това отношение трябва да има един предел. Навсякъде има някакви опити в това отношение, но те са много плахи, много частични. Не се разглежда методът на старата литература, стилното своеобразие на отделните автори. За метода са казани някои интересни неща, разхвърляни в историята, също така за начина на периодизацията. Много интересен е начинът, по който старите автори изобразяват човека. Те възпяват у човека, у своите герои непосредствено своите идеали. От тук имаме силна идеализация, абстрактен психологизъм и дидактизъм на изложението. Героите до голяма степен служат като илюстрация на авторските възгледи.“

Каролев намира за уместно да се правят и съпоставки на творби от така наречената официална литература с някои повести, разкази, легенди или други творби от апокрифната или богомилската книжнина, за да се види по какъв начин се отразява примерно връзката между човека и обществената среда, отношението му към природата и т. н. Все във връзка с естетическия анализ на старобългарските произведения Каролев намира, че не е подчертана емоционалната багра в Цамблаковото житие за Патриарх Евтимий, нито се показва „съвършенството“ във формата на „Азбучната молитва“, за което се говори. На едно място се изброяват само литературните похвати — повторения, възклицания и пр., без да се стигне до литературен разбор, другаде анализът е „твърде смътен, неясен, объркан“.

Каролев подхваща интересната идея за осъществяване на периодизация, в която да се отрази как е бил изобразяван човекът в старата българска литература.

Той постави на обсъждане и проблема за реализма в старата българска литература. Наистина, някои от авторите на първия том говорят за реализъм в Климентовото слово, в апокрифната литература, при Кириак, Костенечки и др., но, според Каролев, понятието реализъм се употребява, без да се изясни неговото съдържание: „Очевидно е, че в строгия научен смисъл на думата за реализъм в старата литература мъчно може да се говори. Струва ми се, че този въпрос стана ясен след дискусията за реализма, която беше проведена преди две години в Съветския съюз. Може би следва да се говори за елементи, които са свързани, сходни с реализма, които представляват далечни предвестници на реализма в далечното общество, но по всичко това трябва да се вземе известно отношение. Трябва да се обсъди този въпрос, който е извънредно важен и да не се остава с такива разхвърлени бележки.“

Макар да излизат от марксистически позиции при разкриването на литературните явления, в методологията на някои от авторите Каролев констатира известни слабости. В подкрепа на своите мисли посочи конкретни примери, от които се вижда, че обществените и литературните явления не се оглеждат многостранно и конкретно, не се вниква в достатъчна степен в тяхната сложност и противоречивост. Каролев е за по-голяма точност и диференцираност на мисълта, за по-голяма гъвкавост и детайлираност в оценките, за да не се стига до неуместни, „малко комични констатации и положения — да се критикуват старобългарски писатели от съвременни позиции.“

Каролев не вижда основание да се от-

делят в самостоятелни „жанрови“ глави, както той се изрази, — старобългарското стихотворство, апокрифите, разказите и повестите, историческите съчинения, житията и преводната литература. „Ако се наложат да останат такива обзорни глави, предлага Каролев, тук трябва да бъдат онези произведения, които нямат автори, които мъчно могат да бъдат, макар и приблизително, датирани.“ След като изрази необходимостта да се изясни въпросът и за жанровете в старата литература и сериозно да се подобри и извиси стилът на изложението, Каролев прочете очебийни стилисти недогледания в текста. Накрая той сподели общото си впечатление от обсъждания труд и подчерта, че е „сложно началото на едно голямо дело“, макар да се намира в „една твърде ранна редакция“. Това дело се нуждае от още „доста голяма работа“, от значително подобрене „във всяко отношение“, за да се издигне „по-високо от онези курсове по стара българска литература“, които са ни познати досега.

Стойко Божков изтъкна, че една от големите трудности при написването на историята на старобългарската литература може да се търси в откриването на правилните изходни позиции, „от които да се осветлят по новому, в съгласие с постиженията на общото литературознание“ онези малобройни запазени паметници, които са в съзвучие с нашата съвременност и които могат да се използват „за по-нататъшното разцъфтяване на нашата култура.“ Според Божков авторският колектив „до голяма степен не е достигнал“ основните позиции, уточнени още при периодизацията на българската литература, от които единствено трябва да се погледне на старата литература. Колективът „е отстъпил, или поне е останал по-назад от онези задачи, които бяха поставени в самото начало“. Божков се солидаризира напълно с общото впечатление на Каролев от първия том и сподели, че не е почувствувал „новост в оценката, в погледа“, нито се „получава генерален отговор на въпроса — всъщност в какво се състои художествената стойност на нашата стара литература. Аз смятам, че на този въпрос главно трябва да се обърне внимание по-нататък при доразработването на материала, тъй като ние пишем история на нашата литература, която ще излезе в период, когато нашият народ ще навлезе в нов етап на своето развитие — в прехода от социализма към комунизма, когато интересите на епохата ще бъдат в значителна степен по-различни, отколкото сега, дори когато трябва да отговорим на редица въпроси на утрешия човек; когато ние вече имаме написана история на българския народ и когато част от въпросите на

историческото развитие са осветлени там и то в много отношения по-добре, отколкото в нашата литературна история и особено, когато редица въпроси на отношението на нашата литература с другите близки, съседни и други литератури ще звучат в по-друг аспект.“

За да избегне повторенията по редица въпроси Божков съкрати изказването си и подчерта: „общо съм напълно съгласен с критическите бележки по труда, направени от другаря Зарев по общия аспект на развитието на нашата литература и по принципните въпроси с бележките на другаря Димов и на другаря Ангелов. Особено съм съгласен с това, което се говори за характера на очерка за Кирил и Методий и критическите бележки, които бяха направени по него.“

Божков препоръча почти във всички очерци да се съпостави средновековното ни литературно развитие с литературното развитие на народите от Европа и Близкия Изток за дадените периоди. Само така по-осезателно ще може да се изрази своеобразният наш национален принос в развитието на световната литература.

В своите критически бележки Божков обръна внимание на някои възлови проблеми и препоръча да се изяснят различни етапи на литературното развитие и отношението на нашата стара литература към византийската; да се уточни примерно дали произведение като „Шестоднев“ стои на висотата на византийската художествена литература в този период; да се погледне по-сериозно на литературните ни връзки с всички славянски литератури, особено със сръбската и руската литература и се направят не само тематични съпоставки, но и съпоставки в художествен аспект; да се покажат близките моменти на старата ни литература с архитектурата, изобразителните изкуства и народното творчество; да се подчертаят и патриотичните тенденции в нашата древна литература: „Струва ми се, каза Божков, че тук трябва на някои места да се направят съпоставки и да се види отношението със западноевропейската литература. Мисълта на Георги Димитров, казана на Лайпцигския процес за нашата литература, не е достатъчно пълна и кръва при анализа на нашата художествена литература и не се чувствава как ние доказваме правотата на тази мисъл, не само от исторически, а и от художествен аспект.“

Божков засегна и въпросите за художественото богатство на старата ни литература, за своеобразието на художествения критерий, за спецификата на художествеността, образната система и стилизационно-образителните средства. Божков се възхищава от творческата сила на старобългарския писател, който „от грубите слова на

народната реч тогава е могъл да предаде образно, емоционално, художествено“ много проблеми, които и сега ни възбудят. Затова, препоръча той, по „храбърски“ да се разкрие патосът на старата ни литература, в която е изкристализирал творческият гений на българския народ.

В изказването си К у ю К у е в напълно се солидаризира с критичните бележки, отправени към авторите и подчерта, че три четвърти от по-очените грешки те са видели още при предварителните обсъждания. Не споделя само изказванията, в които, според него, се забелязва известна тенденция за идеализиране на старобългарската литература. За да изтъкне величието и демократизма на писател като Кирил, Куев потърси корените и разгледа реакционната роля на триезичната ерес, на която се противопоставя Кирил, като се бори съвременен да не бъде обявен за еретик. Посочил в каква светлина трябва да се очертаят творческите образи на писатели като Храбър, Козма, Евтимий и Цамблак, които счита за творци с голям писателски ръст. И, според Куев, в историята няма място за историцизма, текстологизма и филологизма, макар че не могат да се отречат като методи, чрез които да се обяснят редица положения. В своите конкретни бележки Куев взе отношение почти по всички дискутирани въпроси и сподели, че трябва да се изясни мистичната същност на исихизма, в който не могат да се търсят предпресансови елементи, защото се появява като реакция на рационализма; да се уточни по-определено времето, по което е работил Храбър; да се посочат и четирите значения, с които се употребява понятието „апокрифи“; да се определят предварително редица технически въпроси, свързани с работата на авторите. И накрая изказа предположението, че е твърде възможно Кирил да е изпаднал в немилост, поради вътрешни политически борби по това време във Византия.

В своето изказване Г е о р г и Ц а н е в засегна редица важни проблеми от по-общ принципен характер. Като се присъединява към изказването на Каролов за специфичния и синкретичен характер на старобългарската литература той намира, че с подобни особености се очертават „всички древни славянски литератури“, сред които трудно могат да се открият художествени произведения в днешния смисъл на думата. Могат да се забележат само отделни, наподобяващи художествената литература моменти и затова Цанев счита, че първият въпрос, който трябва да си зададат и да си отговорят изследователите на старата ни литература е „какво ще съдържа литературната история, какви произведения ще разгледа — дали всичко, което е оста-

нало като писан документ, което е останало като препис или оригинален ръкопис, ще бъде обект на неговото разглеждане или ще се направи някакъв избор.

Ние днес правим избор. Днес не разглеждаме философските, правните паметници и т. н. и т. н., колкото и талантливо да са написани те. Но очевидно е, че при старата литература не може да бъде така. Художествената литература се ражда, така да се каже, от общото мислене на някогашния човек и има особено синкретичен характер и оттам нататък изкристализирват художествените произведения.

Като се вземе под внимание този сложен процес на съзиждане, ще се наложи едни произведения на старобългарската литература само „от почит към тях“ да се споменат (обикновени богословски и законодателни книги, разни требници и пр.), а други, които нямат „ярки качества на художествени произведения, но имат ярки качества на защитата на нашата култура, на нашата писменост, на нашата нова просвета и литература“ — да бъдат разгледани. Ето такъв подбор се препоръчва, за да може наистина да се прокара един нов поглед към литературата ни от най-старата епоха.

Всички споделят мисълта, че на най-древната ни литература трябва да се гледа от позиции на художествената литература. Но Цанев веднага добави: „Аз не казвам на художествена литература, защото не може да гледаш на цялата литература като на художествена, но ще търсим елементи на художествено творчество, образна мисъл и чувство, индивидуален стил, претворяване на действителността в един или друг аспект чрез образи, там, където играе роля въображението на човека и т. н. Такива елементи ние ще търсим. Някъде ще намерим много малко, в зачатък — ще ги изтъкнем. Някъде са повече — пак ще ги изтъкнем. Но трябва да се знае мярката. Да не вземем едно чисто публично произведение, каквото е прекрасното произведение „За буквите“ и да го разглеждаме като художествено произведение, да говорим за метод, обобщение и т. н.“ Такова разглеждане би било наивно. Тук Цанев задава и втори въпрос: кое е прогресивното за онова отдалечено време? И отговаря: „Естествено, ние не трябва да пренасяме днешните наши изисквания към тогавашната литература, но ние ще трябва с днешните наши разбираня за прогресивното да пристъпим към онази литература.

Мисля, че няма защо да корим старите български писатели за техния религиозен мироглед, но няма защо и да се спираме подробно да очертаваме техните доказателства от религиозно гледище и т. н.“ Слабости от подобен характер бяха посочени в

очерците за Черноризец Храбър, Превитер Козма, Кирил и Методий и други.

Цанев посочи и някои недостатъци по структурата на първия том: по цялото заглавие — „Българска литература през XI и XII век“ се разглеждават не само за богومилството, богомилската литература, Презвитер Козма, апокрифите, разкази и повести и т. н. (Козма в XI и XII век?). Непълно е представено и старобългарското стихотворство: „Получава се така, сподели Цанев, че като прочетеш в този том, с изключение накрая само на едно стихотворение, излиза, че в първия том има само две стихотворения, а във всички други стихотворения, за които Якоб пише, че като ги напечатал в английски печат, английските литеартери се удивили, че имало такива стихове тогава нас. А тук липсва Симеоновата похвала.

Цанев констатира с конкретни примери, че в първия том има твърде много хронология и история, особено в първите 200 страници, където се говори за Кирил и Методий, докато тази слабост в материалите от втората свезка в значителна степен е преодоляна (главите за Патриарх Евтимий, Григорий Цамблак, разкази и повести, жития, литературата от XVI и XVII век и други). В последните очерци е застъпен повече литературният аспект, макар че и в тях има какво още да се желае.

Бе обърнато сериозно внимание на слабостта на въпроса за двете линии в старобългарската литература. С конкретни примери Цанев изтъкна, че едно произведение от онова време може еднакво да принадлежи и на официалната и на народната литература („За буквите“, „Азбучната молитва“ и др.). Разгледани бяха нашите и дискуссионните проблеми за началото на нашата писменост, за авторството на „Азбучната молитва“ и „Прогласа към славяногелието“ и други, разговорът за които е проследен по-преди.

В своите критични бележки Цанев забелязва, че е подценено делото на Кирил и Методий и очерците за тях са пренастигнати с биографичен, библиографски и филологичен материал. Същото важи и за очерка за Климент Охридски. Подробно разгледа и очерците за Йоан Екзарх, Черноризец Храбър, Презвитер Козма, Григорий Цамблак и други, посочи техните недъзи, направи предложение за преработка и даде препоръки за тяхното подобрене; предлага да се избегне докато характер на главата за богомилството.

Цанев счита за целесъобразно да станат като самостоятелни глави очерците за българското стихотворство, житията, духовната литература, историческите събития и други; предлага навсякъде да се употребява „старобългарски език“, както

стане дума за езика на старата българска литература, а същевременно да се изясни защо старобългарските писатели навсякъде употребяват за същото понятие „език славянски“; да се уточни характерът на исихизма и се отстранят неговата лека идеализация; да не се говори за „многоплановост“ в „Похвалното слово“ на Григорий Цамблак за Евтимий; усърдно да се подобри езикът на авторите и да се премахнат всички повторения, неточни изрази, погрешни или непълни формулировки. Направени бяха и конкретни бележки по очерците за Константин Костенечки, Партеий Павлович и други.

„Бих отбелязал накрая и това, сподели Цанев, което пропуснах да кажа и което се подчерта от другаря Зарев и другите другари, че литературният процес го няма, особено в първата половина на тома. След това от XV—XVI век вече върви и продължава, може би понеже там имаме по-литературни произведения, понеже там жанровете продължават и се развиват. Но не е казано какво е новото, което имаме в XV век в сравнение с XIV, това, което имаме в XVI век в сравнение с XV век и предишните и т. н. На това трябва да се наблегне и да се покаже как отделни моменти на художественото творчество постепенно се раждат и развиват, минават по широкия свят и придобиват по-широко развитие в по-следващите епохи не само в историята.“

Емил Георгиев отбелязва в изказването си, че към историята на старобългарската литература се проявява голям интерес, което е радостно явление. „Малко литературни истории в световната литература имаме, които имат такова дълго развитие — повече от хиляда години“, отбелязва той. Затова интересът трябва да бъде още по-голям и поради това, че за първи път в Европа се пише на народен език — една древна литература. Георгиев засегна много спорни въпроси и като обобщение настоява да се изучават фактите, изворите; да се дирят солидни аргументи за всяко предположение и да се откъсваме от някои стари, според него, хипотези и заблуди, наследени от миналото; „да се установи нова методология“, която да улесни проследяването на литературния процес. Той обръща непрекъснато внимание най-напред основно да се проучи фактическият материал: „Ако ние не излезем от добре проучените факти, ако ние не проучим отделните факти и си служим с фактите от миналото, разбира се, нашата история ще куца в много отношения.“ Георгиев посочи, че наличните кадри от научни работници у нас са недостатъчни и това твърде много пречи в общата работа. Затова липсват предварителни монографии, отделни студии и проучвания по

много въпроси. Той даде конкретни примери за непроучени и до днес писатели, творби и цели периоди от развитието на старата ли литература (Симеон, неговите съчинения, Йоан Екзарх и други).

„Ние не сме в положението на чехите, изтъкна Георгиев, които имат за всички векове паметници. Ние имаме цели столетия без датирани паметници.“

Георгиев влезе в спор и се отнесе критично към отделни твърдения на Вера Мавродинова, акад. Иван Снегаров, Кръстьо Генов, Георги Цанев, Пантелей Зарев, Александър Милев и други, като обоснова своите съображения. Разгърна нашироко схващанията си за хипотезите и наблегна, че новите научни твърдения „трябва да нямат слаби места, иначе ще бъдат лесно разбити“.

Централно място в изказването на Георгиев зае защитата му на спорния въпрос за началото на нашата писменост, проблем, който бе разглеждан другаде.

Той засегна и въпросите за метода и художествения анализ в старата литература и счита, че не всяко произведение може да се анализира и споделя по този въпрос становището на Георги Цанев. Счита за нужно да се дадат отделни очерци за Наум, Григорий и да се осветли научно исихизма. Георгиев изрази и отношението си към филологизма: „А какво значи това да няма филологизъм? Без филологизъм в старобългарската литература крачка не можеш да направиш. Тия неща определят произведението от кой жанр е, коя епоха отразява, кой е авторът и т. н. Много неща се определят от езика на авторите.“

Велчо Велчев взе отношение по редица важни проблеми от методологичен характер. „Аз излизам с едно чувство, каза той, че ще говоря за едно произведение, което не ме удовлетворява. Нещо повече, то ме смущава в известна степен.“ Като основен недъг на първия том той посочи отсъствието на монолитност на труда като история на старобългарската литература, като изкуство на словото. Обяснение на тази слабост Велчев открива в липсата на необходимите традиции, на недостатъчните предварителни проучвания и монографии.

Изтъквайки най-съществените слабости на първия том, Велчев направи следните констатации: литературният процес не е проследен в органическа връзка с общия световен литературен процес; не са очертани в достатъчна степен крупните фигури в старата ни литература, онези, които правят епоха; не е обърнато достатъчно внимание на литературните школи — тяхната обща идеологическа ориентация, основен метод, литературно-естетически възгледи и практика на старите писатели,

характерни жанрове, стилове, преобладаващи теми, доминираща идейност, как се изобразява човекът, народът и т. н.; не е преодоляна в достатъчна степен неправилната подредба на материалите — писателите следват по хронологичен ред, а част от произведенията се обединяват по жанров белег; не е осмислен и органически споен самият материал, а преобладава „скупият“ и досаден „емпиричен биографизъм“; не се прави подбор на произведенията.

Велчев препоръчва да се избегне еднообразието и анемичността при анализите, да се прибегне към по-тънък критерий при подбора, за да се посочат качествата само на по-значителните творби и така по-живо да се усетят творческите особености на писателите.

Във втората група проблеми от методологически характер Велчев установява, че в първия том не се усеща „новият повей“, който би трябвало да удовлетвори настоящия и бъдещия читател; не е прокарано в една последователност „от край до край“ марксовско осветление на всички литературни явления; идеологическата оценка е „сравнително твърде праволинейна и твърде схематична“, на места недиференцирана, за да не се каже грубовата. „Тук трябва с по-тънки инструменти да се работи, сподели Велчев, тук трябва да се работи по-пластично. Не може да се тури демаркационна линия: тук е официалната, а тук е народната и в официалната няма народна и обратно — в народната няма официална. Това нещо не е възможно за онова време. И цялата трудност, и цялото изкуство е именно това — да се напиша това кръстосване между едната и другата линия, която съществува в почти всяко произведение, макар че в известни случаи надделява едната, а в други случаи — другата.“ Велчев счита, че не се проследява по-детайлно как демократическата линия прониква в така наречената официална литература, нито се следи обратният процес.

Според Велчев идеологическият анализ на литературните явления е все още незадълбочен, защото не е превъзмогнат традиционализмът; все още съществуват редица непълноти, липсва ясна перспектива за извисяването на естетическия анализ; забелязват се и „недоизживени теоретически неясноти“, подценяване на старата литература, към която се прилага по-съвременен критерий; не се взема под внимание „специфичната особеност на метода“ на старата литература. Велчев счита, че тъкмо своеобразието на тази литература не е разкрито и заяви: „Това нещо като цялост го нямаме и това е смъртната слабост на нашата книга от гледище на съвременната медиевистика.“

Като специфична особеност на метода на старата литература, според Велчев, е „математистичната идеализация“, т. е. едно подвеждане на конкретните явления под едни категории от миналото. „Задълбоко този метод на нормативистична идеализация, подчерта Велчев, трябва да се държи сметка и особено за това как въпреки този господстващ метод, реалната действителност, животът се съпротивлява и как действителността разрушава този метод, тия непоследователности постепенно прерастват и обуславят еволюцията на следващия етап. Тия прониквания на живота в литературата са много важен момент и те съставляват онова своеобразие, което позволява литературата да бъде схваната по-релефно.“

Велчев препоръчва да се отделят повече усилия от авторския колектив, за да се подчертае своеобразието, мирогледът, темпераментът и традициите на отделния старобългарски писател, да се доловят и усети неговата творческа индивидуалност.

В конкретните си бележки Велчев се присъедини към становището на Георгиев за филологизма, взе отношение по дискуссионните въпроси за писмеността, азбуките, исихазма и пр. Той приема голямата част от критичните бележки, отправени към написания от него очерци.

Петър Динев в съзнателно съкрати изказването си, за да вземе отношение по многобройните въпроси, възникнали по време на обсъждането. Най-напред той призна, че участниците в разсъжденията са направили сериозни и плодотворни изказвания, които авторският колектив ще има предвид в предстоящата му „важна, продължителна и мъчна работа“, за да се отстранят посочените празнини и повторения, да се изгладят грапавините, различията в подхода, в стила и в отделните становища; за да се задълбочи научното проникване в историята и се разкрие литературната същност на явленията. Динев отбеляза, че различията в композицията на обзорните глави, както и характерният за тях историцизъм ще трябва да се ограничат. В тях трябва да се открие литературният процес, различни тенденции на литературното развитие, жаровете, най-значителните писатели и произведения и т. н. Той предложи обзорната глава за литературния живот от XIV век да се разработи отново и да се обедини с една от следващите глави. Препоръчва да се обогати и главата за литературния живот през XV век.

Голяма част от очерците за старобългарските писатели имат разнородна композиция: или са разводнени, или са отрупани с биографичен материал, без да се очертава мястото, което заема в литературата отде-

ният писател, нито се дава по-ярка негова характеристика. А когато се очертава личността на писателя, трябва да се характеризират както неговия мироглед и обществените му позиции, така и по-значителните му произведения, изворите, преписите, изданията и пр.

Динеков направи подробни критични бележки по различните очерци и даде конкретни указания за тяхното подобряване.

Той постави за разрешаване един труден въпрос: „Това е въпросът за българското в апокрифите, защото всичко това, за което говорихме тук, се намира и във византийската литература, и в сръбската, и в западната литература. И когато говорим за „Фауст“ или за Дантевия „Ад“ не бива да си правим илюзия, че авторите на тия произведения са използвали нашата апокрифна литература. Те са използвали тяхната си апокрифна литература. И тук изпъкна една благородна задача за хората, които знаят гръцки език и някои други, които трябва да поработят в тази област.“

Той предложи да отпаднат като самостоятелни очерците за житията, старобългарското стихотворство и очерка за утвърждаване делото на Кирил и Методий, а препоръча очерците за историческите съчинения, апокрифите и др. да останат като самостоятелни. Анонимните и недатираните произведения по необходимост ще трябва да останат в общите очерци. Що се касае до главата за преводната литература Динеков подчерта голямото значение на тази литература и счита за целесъобразно оставянето ѝ в самостоятелна глава: „Има цяла редица произведения от Йоан Златоуст, Василий Велики, Григорий Богослов и други, произведения на учени, историци и пр. от източните народи, от Средния Изток, които идват у нас като повести, разкази и т. н. И именно чрез една такава обща глава за преводната литература ние ще покажем какво място между другото заема българската литература в семейството на класическата и другата литература и как тя става мост за разширяване културата на славянските народи, включително и на румънския народ. Тук ще се види и международното значение на тая литература, защото от нас тия преводи минават в сръбската, руската, румънската литература и т. н.“

Динеков предлага да се направят корекции в размерите на отделните очерци, да се отстранят противоречията, голословието и прекаления преразказ на произведенията. Той подробно и обширно обоснова своето становище по спорния въпрос за началото на нашата писменост, след което обобща различните предложения. Той счита, че не са необходими самостоятелни очерци за Наум, Григорий, Методий

Драгинов, Исая Серски, нито пък очерк за нашето книгопечатане. Предлага да се разшири малко въпросът за католическата пропаганда, макар нейната роля да е ограничена; по-малко да се говори за „Борилския синод“⁴, въпреки че в него се съдържат два разказа, които говорят за наша летописна литература.

„Необходим и много важен момент — подчерта Динеков, — който се изтъкна от всички тук, е връзката с Византия и с византийската литература. Във връзките с Византия ние виждаме една предпоставка за развитието на нашата литература и това влияние трябва да го разглеждаме като положително. Оближаването с една голяма напредничава литература, каквато е несъмнено византийската, оказва влияние върху развитието на нашата литература и за това ние трябва да държим сметка навсякъде.“ Тук се подчертаха с необходимото внимание и връзките на старата ни литература с другите славянски народи. По този начин старата ни литература става проводник на световната култура и така участва в общия световен литературен процес. Препоръчва се да се хвърли поглед върху състоянието и на другите изкуства у нас, за да не направят някои паралели при анализите. Динеков предлага въпросът за фолклора да се разглежда в тясна връзка както с творчеството на отделните писатели, така и с литературния живот през различните периоди. Това е особено необходимо за онези периоди, в които се забелязва идейно съзвучие между развитието на писмената литература и развитието на народните песни. Затова Динеков предлага на повече места в историята да се посочи развитието на фолклора, за да послужи като „един малък фон“, на който се откроява писмената литература.

Динеков е за литературоведчески подход към старата ни литература и в това отношение сочи като извънредно полезен опит на съветските специалисти: „Опитът на съветската наука може да ни бъде много полезен. Ние трябва в старобългарската литература да виждаме преди всичко литература с всичките ѝ стилни особености, жанрове, език, характеризирани на героите, емоционална извисеност, литературния процес и т. н. Ние трябва да разбираме много често тая религиозна обвивка, за да търсим зад нея същността на произведенията.“ Очертавайки трите характерни периода от развитието на старата ни литература Динеков подчерта своеобразието ѝ, нейното богатство и демократизъм.

И накрая бе поставен въпросът за художествения метод на старобългарската литература, като един от най-сложните и спорни въпроси. „Както не е определен художественият метод на фолклора, спо-

дели Динеков, така не е определен и художественият метод при тази литература. На времето Ерьомин говореше за „средновековен реализъм“, след това Лихачов въведе термина „стихийен реализъм“, а сега Азбелев си служи с термина „синкретичен метод“. Трябва да се внесе известна яснота по този въпрос.“ Динеков апелира да се включат повече литературни работници в решаването на редица на зрели възлови проблеми от богатото развитие на старата ни литература.

Георги Цанев резюмира в краткото си заключително слово основните проблеми, по които така очигледно се дискутира. Не може да не се признае, че обсъждането мина на високо принципно равнище. Това бе делово, сериозно и творческо обсъждане, проведено в дружеска атмосфера.

Общият извод е, че е представен за обсъждане един значителен материал от историята с отделни сполуки, но не се е получил желаният том. „Това е един материал, това е една първа редакция.“ Основните слабости на тома — литературният процес не е проследен; не е очертан специфичният характер на старата ни литература; социологията и историцизмът

преобладават в изложението; не е правен подбор на по-значителните произведения, които най-добре характеризират особеностите на тази литература; литературното развитие не се следи навсякъде в органическа връзка с общото културно развитие, с народното творчество и другите изкуства; не е погледнато на нашата литература с мащабите на тогавашните световни literatury — византийската, римската, западната и т. н.

Цанев препоръчва да се очисти изложението от досадното разнотелие, повторенията, излишните глави, неяснотите, стиловите граповини и фактически грешки. Да се обърне сериозно внимание на въпроса как се е развивал нашият литературен език.

По спорните въпроси ще се вземат под внимание, както вече се говори, препоръките на участниците в обсъждането.

„Очевидно е, заключи Цанев, че ще трябва още сериозна работа върху този том и няма защо да се боим, ако трябва да кажем, че ще трябва коренна преработка. Това е първа редакция, която ще трябва основно да се преработи.“

ХРИСТО ЙОРДАНОВ

Редакционен комитет:

ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ — главен редактор

АТАНАС НАТЕВ, ГЕОРГИ ДИМОВ, ГЕОРГИ ЦАНЕВ, ЕМИЛ ГЕОРГИЕВ, ЛЮДМИЛ СТОЯНОВ,
МИНКО НИКОЛОВ, ПЕТЪР ДИНЕКОВ, СТОЯН КАРОЛЕВ, ТОДОР ПАВЛОВ

Редактор-секретар — Христо Йорданов